

**ЗМІНА АТРИБУТІВ ВЛАДИ У ДВОГОЛОВОГО ОРЛА НА ЧЕРВОНЦЯХ
РОСІЇ (1701–1796 рр.)**

Стаття присвячена проблемі еволюції атрибутів влади двоголового орла, які зображувалися на червонцях Росії з 1701 по 1796 р. Було виявлено окремі типи держави, скіпетра та корони, викарбуваних на червонцях у зазначений період. Здійснюється спроба порівняння зображення орла на червонцях і мідних полушках. Робиться висновок про загальну тенденцію їх розвитку.

Ключові слова: червонець, двоголовий орел, держава, скіпетр, корона, полушка.

Зображення двоголового орла на монетах є невід'ємною частиною оформлення сучасних металевих грошей Росії. Проте такої сталості це зображення набувало довгий час – практично паралельно із становленням російської державності. Одними з перших російських монет, на яких масово штампувалося зображення двоголового орла, були золоті червонці, що випускались у Російській імперії з 1701 по 1796 р.

Проте, не зважаючи на цікавість учених до історії та розвитку самого російського двоголового орла [1; 12; 13; 14; 15], на сьогодні в спеціальній нумізматичній літературі немає досліджень, які торкалися би його зображення й атрибутів влади, пов'язаних з ним (корони, скіпетра й держави), саме на золотих червонцях Росії. Так, у каталозі Великого князя Георгія Михайловича [4; 5; 6; 7; 8; 9] описується лише загальний вигляд двоголового орла на монетах. Єдиними дослідженнями зображень на російських монетах імперського та доімперського періодів є роботи І.Г. Спаського [19] й А.І. Юхта [23], але й вони не містять будь-якого аналізу еволюції двоголових орлів на золотих червонцях.

Виходячи з цього, основною метою нашого дослідження є класифікація зображення двоголового орла на російських золотих червонцях. До основних завдань дослідження відносяться вивчення еволюції атрибутів влади двоголового орла на червонцях, а також порівняння їх із зображенням, які містились на найбільш розповсюдженному номіналі Росії цього періоду – мідних полушках.

Джерельну базу нашого дослідження складають російські червонці, інформація про які зібрана в нумізматичних каталогах В.В. Бітнікова [2; 3], Г.М. Северіна [17] та В.Е. Семенова [18]. За весь час карбування червонців їх було випущено значну кількість. Проте зміни в зображенні атрибутів влади чи самого двоголового орла можна з упевненістю прослідкувати лише на 35 типах з них, карбованих за весь цей період. За правителями вони розташовуються таким чином: Петро I – 14 монет, Петро II – 1, Анна Іоанівна – 4, Єлизавета I – 13, Петро III – 1, Катерина II – 4 та Павло I – 1.

Карбування червонців і подвійних червонців у зазначений період відбувалося на Кадешевському (1701–1711 рр.) [20, с. 24], Червоному (1712–1753 рр.) [20, с. 8] та Петербурзькому (1755–1796 рр.) монетних дворах [20 с. 38]. Середня маса червонців складає 3,4–3,45 г., що на той час відповідало західноєвропейському дукату [19, с. 154], а середня маса подвійного червонця складала відповідно 3,8–3,9 г.

У першій чверті XVIII ст. обсяг карбування червонців був відносно невеликий, що було пов'язано, перш за все, із постійною нестачею золота, оскільки власний його видобуток був незначний. Становище змінилося лише з кінця 40-х років XVIII ст., коли на Алтаї, на Коливано-Воскресенських заводах, почали отримувати золотисте срібло, з якого шляхом поділу навчилися отримувати чисте золото [23, с. 28]. З 1742 до 1749 р. карбувалися тільки червонці дев'яносто третьої проби. Згодом, згідно з наказом від 7 липня 1749 року, золота проба була підвищена до 94 2/3 [21].

Слід зазначити, що, окрім зображення двоголового орла, на подвійних червонцях 1749, 1751 рр. та на деяких червонцях 1749, 1751, 1752, 1753 рр. іноді розміщувалось зображення св. Андрія Первозванного (Рис. 1.5.) [7, с. 20], а на червонці 1797 р. була розміщена монограма Павла I (Рис. 1.6.) [9, с. 28].

Двоголовий орел є одним з найдавніших символів влади в історії. Його зображення було відоме шумерам і давнім хетам, в останніх він був символом-атрибутом головного бога – Тешуба (бога грози). Питання про час і причини появи двоголового орла в Російській державі залишається дискусійним. На сьогодні основною версією вважається «візантійська»: коли в 1472 р. Іван III одружився з Софією Палеолог, він запозичив емблему роду Палеологів – двоголового орла. Укладення цього династичного шлюбу дозволило Москві стати в певному розумінні спадкоємицею Візантії, що спричинило появу родової емблеми Палеологів [22, с. 74–76]. Існують також й інші версії появи орла на Русі: «габсбургська», «татарська» (Рис. 1.1.), «автохтонна» та інші [22]. Одними з перших руських монет, які містили це зображення, були гроші тверського князя Михайла Борисовича (Рис. 1.2.). Проте тут він виступає, скоріш за все, як локальний знак. Поява ж двоголового орла вже як суто державного символу відноситься до кінця XV ст.: він зображений на печатці однієї з грамот, виданої в 1497 р. Іваном III Васильовичем (Рис. 1.3.). Також цей знак має на собі ряд новгородських монет, викарбуваних після 1478 р. [16, с. 14].

На загальнодержавних монетах двоголовий орел уперше з'являється під однією короною – на рублі 1654 р. (Рис. 1.4.). Його поява на золотих червонцях відноситься до 1701 р. (Рис. 6.1.), де міститься вже три царські корони. У 1796 р. було відкарбовано останній червонець (Рис. 6.9.), із зображенням імператорської геральдичної корони на двоголовому орлі. Подвійні червонці карбувалися лише у 1701 р., 1702 р., 1714 р., 1749 р. та 1751 р., але їх зображення майже не відрізнялося від звичайних червонців (Рис. 6.4.; 6.8.).

У процесі дослідження виявлено декілька типів хрестів, які були розміщені на державі, скіпетрі й короні, а саме – катакомбний або грецький (Рис. 2.7; 3.1; 4.1.), корсунський (Рис. 3.2.) та шибенецеподібний (Рис. 3.3.).

На монетах зображено два основних типи корон – царська, яка зображувалась на монетах 1701–1707 рр. (Рис. 2.1.), та імператорська (Рис. 2.4.), яку почали карбувати на червонцях з 1710 по 1796 р., хоча до прийняття Петром імператорського титулу залишалось ще одинадцять років [4, с. 145]. У 1701–1707 рр. було відкарбовано три різних типи царських корон (Рис. 2.1.; 2.2.; 2.3.). Також з 1701 по 1707 р. на коронах не зображувалися хрести. На монетах було виявлено чотири типи імператорських корон, на яких розміщувалися хрести грецького зразка (Рис. 2.4; 2.7; 2.10.), але на одній з імператорських корон хреста не було, й вона частково нагадує великокнязівську (Рис. 2.6.).

Найбільш різноманітні зображення скіпетра були помічені на монетах Петра Першого, де можна виділити чотири їх типи (Рис. 4.1–4.4.). Усього на досліджуваних нами російських червонцях виокремлено шість типів скіпетрів (Рис. 4.6; 4.7.). У більшості випадків на кінцівці скіпетра хрести не зображувалися (Рис. 4.5.), лише на монеті 1701 р. був зображений грецький хрест (Рис. 4.1.). Від часів правління Анни Іванівни на червонцях з'являється новий тип скіпетрів, які зображувались з 1738 до 1796 р. (Рис. 4.7.; 4.10.).

З усіх атрибутів влади, які зображувалися на червонцях, зображення хрестів на державі характеризувався найменшою кількістю різновидів. Найпоширеніший тип держав мав зображення грецького хреста (Рис. 3.1.). Монети такого типу карбувалися протягом всієї історії випуску цього номіналу. Проте також відомі й інші типи держави, наприклад з шибенецеподібним (Рис. 3.3.) та корсунським хрестами (Рис. 3.2.).

Цікаво, що зображення двоголового орла на подвійних червонцях майже не відрізняється від одинарного. Це яскраво ілюструє подвійний червонець 1751 р. (Рис. 6.8.) та одинарний червонець 1751 р. (Рис. 6.7.) Тут наявні ідентичні зображення корони та скіпетра, але трапляються деякі розходження в зображенні держави. Дещо схоже можна помітити на подвійних (Рис. 6.4) та одинарних (Рис. 6.3.) червонцях 1714 р.

Таким чином, на золотих червонцях 1701–1796 рр., де зображувався двоголовий орел, було виявлено сім різних типів корон, шість типів скіпетрів та три типи держави.

Якщо червонці були одними з найменш ходових монет, то, навпаки, одними з найбільш ходових і дрібних за номіналом монет була полушка. У цьому сенсі цікавим буде порівняння зображення двоголового орла й атрибутів влади, пов'язаних з ним, саме цих двох номіналів. Зокрема, це може допомогти з'ясувати наявність спільних тенденцій у розвитку двоголового орла на російських монетах. Основним критерієм, який визначив вибір полушок для порівняння, була їх синхронність червонцям, тобто порівнювались ті полушки, які випускались у ті ж роки, що й червонці.

При порівнянні зображень на монетах доімперського періоду наявні суттєві відмінності в зображенні корони, оскільки царські зображувались аж до прийняття Петром I титулу імператора, коли на червонцях імператорські корони з'являються вже з 1710 р. [4, с. 145]. Схоже зображення держави і скіпетра на монетах 1701 р. (Рис. 5.1; 6.1.), 1712 р. (Рис. 5.2; 6.2.) та 1714 р. (Рис. 5.3; 6.3.) випуску.

Якщо порівнювати монети Анни Іоанівни та Єлизавети Петрівни, то можна побачити набагато більшу схожість ніж на монетах Петра I. На монетах 1730 р. (Рис. 5.4; 6.5.) ми бачимо значну схожість атрибутів влади на червонцях і полушках, окрім держави, де на червонці зображено шибенцеподібний хрест. Схожа ситуація й на монетах 1748 р. (Рис. 5.5; 6.6.). Майже повну схожість у зображенні можна побачити на монетах 1751 р. (Рис. 5.6; 6.7.).

Таким чином, порівняння мідних полушок з червонцями свідчить про існування здебільшого спільних рис розвитку зображення двоголового орла.

Цікавим джерелом вивчення атрибутів влади є художні портрети імператорів. Порівнявши зображення атрибутів влади на них із зображенням держави, скіпетра та корони на червонцях, ми виявили низку відмінностей, що свідчать про авторське доопрацювання в оформленні перелічених вище елементів двоголового орла. Наприклад, на картинах на імператорській державі зображувався лише грецький хрест, а на червонцях держава зображувалася разом з шибенцеподібним, грецьким та корсунським хрестами.

Можна говорити також і про причини змін атрибутів влади, що містились на червонцях. Найбільші зміни відбувалися під час правління Петра I. Оскільки він був найвидатнішим реформатором Росії, вони торкнулися економічної сфери, а також монетної справи, що у свою чергу спричинило еволюцію зображення на монетах. З приходом до влади нового монарха часто змінювались й зображувані на монетах скіпетр, держава та корона. Також до причин змін у зображенні можна віднести й те, що карбування відбувалась на трьох різних монетних дворах у різний час, й кожен з них хотів виділити свою продукцію.

Подальше вивчення проблеми вимагає ґрунтовного дослідження не лише в галузі нумізматики й емблематики, а й геральдики та сфрагістики. У подальшому перспективним видається дослідження еволюції інших елементів двоголового орла на червонцях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агоштон М. Великокняжеская печать 1497 г. [Текст] / М. Агоштон. – М.: Древлехранилище, 2005. – 459 с.
2. Биткин В.В. Сводный каталог монет России: В 2-х частях: Ч. I (1700–1740) [Текст] / В.В. Биткин. – К.: ЮНОНА–МОНЕТА, 2003. – 544 с., ил.
3. Биткин В.В. Сводный каталог монет России: В 2-х частях: Ч. II (1740–1917) [Текст] / В.В. Биткин. – К.: ЮНОНА–МОНЕТА, 2003. – 520 с., ил.
4. Великий князь Георгий Михайлович. Корпус русских монет. В 11-ти томах. – Т. I. – Ч. II Монеты царствования императора Петра I [Текст] / Вел. кн. Георгий Михайлович. – СПб.: Типография А. Бенке, 1904. – 268 с.
5. Великий князь Георгий Михайлович. Корпус русских монет. В 11-ти томах. – Т. II Монеты царствования императрицы Екатерины I и императора Петра I [Текст] / Вел. кн. Георгий Михайлович. – СПб.: Типография А. Бенке, 1904. – 253 с.

6. Великий князь Георгий Михайлович. Корпус русских монет. В 11-ти томах. – Т. III Монеты царствования императрицы Анны Иоанновны [Текст] / Вел. кн. Георгий Михайлович. – СПб.: Типография А. Бенке, 1901. – 298 с.
7. Великий князь Георгий Михайлович. Корпус русских монет. В 11-ти томах. – Т. V. – Ч. II Монеты царствования императрицы Елизаветы I и императора Петра III [Текст] / Вел. кн. Георгий Михайлович. – СПб.: Типография А. Бенке, 1896. – 156 с.
8. Великий князь Георгий Михайлович. Корпус русских монет. В 11-ти томах. – Т. VI. – Ч. II Монеты царствования императрицы Екатерины II [Текст] / Вел. кн. Георгий Михайлович. – СПб.: Типография А. Бенке, 1894. – 172 с.
9. Великий князь Георгий Михайлович. Корпус русских монет. В 11-ти томах. – Т. VII Монеты царствования императора Павла I и императора Александра I [Текст] / Вел. кн. Георгий Михайлович. – СПб.: Типография А. Бенке, 1891. – 239 с.
10. Гироу Г. Словарь нумизмата [Текст] / Г. Гироу, В. Унгер, Х. Фенглер; пер. с нем. – М.: Радио и связь, 1982. – 328 с., ил.
11. Зварич В.В. Нумізматичний словник [Текст] / В.В. Зварич. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1972. – 147 с.
12. Королёв Г.И. Четыри тезиса о происхождении русского двуглавого орла [Текст] / Г.И. Королёв // Гербовед. – № 38. – 1999. – С. 134–139.
13. Кучеренко Э.И. Откуда происходит русский гербовый двуглавый орел [Текст] / Э.И. Кучеренко // Гербовед. – № 19. – 1997. – С. 118–120.
14. Кучеренко Э.И. Происхождение двуглавого орла по нумизматическим данным [Текст] / Э.И. Кучеренко // Гербовед. – № 10. – 1996. – С. 44–45.
15. Орешников А.В. Древнейшее русское изображение двуглавого орла [Текст] / А.В. Орешников // Труды Московского нумизматического общества. – Вып. 1. – Т. 2. – С. 11–14.
16. Орешников А.В. Русские монеты до 1547 года [Текст] / А.В. Орешников. – М.: Типография А.И. Мамонтова, 1896. – 254 с.
17. Северин Г.М. Золотые и платиновые монеты Российской империи с 1701 по 1914 гг. [Текст] / Г.М. Северин; пер. с англ. – М.: Профиздат, 2000. – 97 с., ил.
18. Семенов В.Е. Монеты России 1700–1917 гг. [Текст] / В.Е. Семенов. – СПб., 2012. – 240 с., ил.
19. Спасский И.Г. Русская монетная система [Текст] / И.Г. Спасский. – Л.: Аврора, 1970. – 256 с.
20. Уздеников В.В. Объем чеканки российских монет на отечественных и зарубежных монетных дворах 1700–1917 [Текст] / В.В. Уздеников. – М.: Малая Медведица, 1995. – 168 с.
21. Указ № 9644 «О делании червонцев пробойю и втисом против Голандских...» от 7 июля 1749 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 1-е. – Т. XIII. – 1830. – С. 106.
22. Хорошкевич А.Л. Герб, флаг и гимн: Из истории государственных символов Руси и России [Текст] / А.Л. Хорошкевич. – М.: Время, 2008. – 190 с.
23. Юхт А.И. Русские монеты от Петра Великого до Александра I [Текст] / А.И. Юхт. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 336 с., ил.

Середа А. Изменение атрибутов власти на червонцы России (1701–1796 гг.).

Статья посвящена проблеме эволюции атрибутов власти двуглавого орла, которые изображались на червонцах России с 1701 по 1796 г. Осуществляется попытка сравнения изображение орла на червонцах и медных полушках. Делается вывод об общей тенденции их развития. Выделены отдельные типы державы, скипетра и короны, которые изображались на червонцах в указанный период.

Ключевые слова: червонец, двуглавый орел, держава, скипетр, корона, полушка.

Sereda A. Changing attributes of power on Russian chervonts (1701–1796)

The article deals with the evolution of authorities attribute two-headed eagle, which was depicted on Russian chervonts from 1701 to 1796. Analysis consists of attempting to compare the

eagle on chervonts with copper mites. It was found some types of state, scepter and crown, which depicted on chervonts in the period. It helps to trace the general trend of its development.

Key words: chervonets, the double-headed eagle, the state, scepter, crown, mite.

Рис. 1 Монети та печатка з двоголовим орлом з двоголовим орлом: 1- Монета Джанибека;

1.2- Монета Михайла Борисовича;

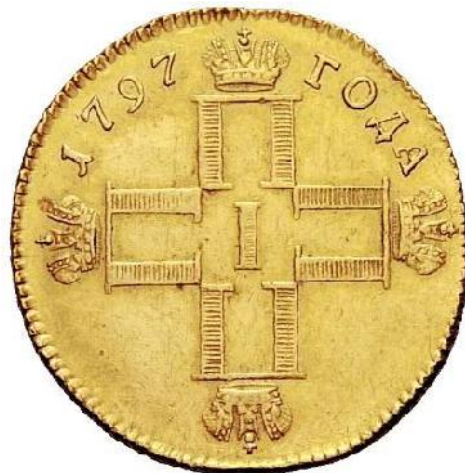
1.3- Печатка Івана III Васильовича;

1.4- Реверс рубля 1654 р. (новодел);

1.5- Червонець 1752 р. с Св. Андрієм Первозванним;

1. 6- Червонец 1797 р.

Рис. 2 Типи корони:

2.1- Червонець 1701 р.;

2.2- Червонець 1703 р.;

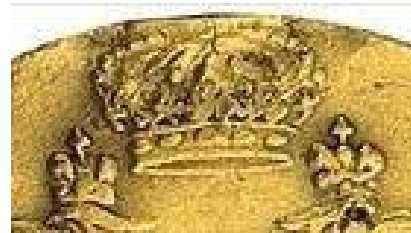
2.3- Червонець 1706 р.;

2. 4- Червонець 1712 р.;

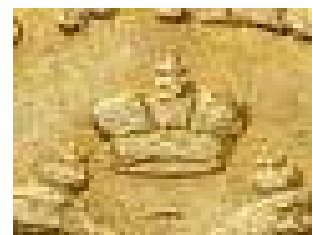
2.5- Червонець 1714 р.;

2.6- Подвійний червонець 1714 р.;

2.7- Червонець 1730;

2.8- Червонець 1751 р.;

2.9- Подвійний червонець 1751 р.

2.10- Червонець 1796 р.

Рис. 3 Типи держави:

3.1- Червонець 1701 р.;

3.2- Подвійний червонець 1714 р.;

3.3- Червонець 1730 р.;

3. 4- Червонець 1751 р.;

3.5- Червонець 1751 р.;

Рис. 4 Типи скіпетру:

4.1- Червонець 1701 р.;

4.2- Червонець 1703 р.;

4.3- Червонець 1712 р.;

4. 4- Червонець 1714 р.;

4.5- Подвійний червонець 1714 р.;

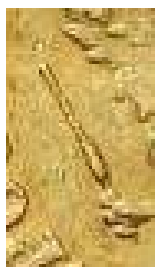
4.6- Червонець 1730 р.;

4.7- Червонець 1738;

4.8- Червонець 1751 р.;

4.9- Подвійний червонець 1751 р.

4.10- Червонець 1796 р.

Рис. 5 Полушки:

5.1- Полушка 1701 р.;

5.2- Полушка 1712 р.;

5.3- Полушка 1714 р.;

5. 4- Полушка 1730 р.;

5.5- Полушка 1748 р.;

5.6- Полушка 1751р.;

Рис. 6 Червонці:

6.1- Червонець 1701 р.;

6.2- Червонець 1712 р.;

6.3- Червонець 1714 р.;

6. 4- Подвійний червонець 1714 р.;

6.5- Червонець 1730 р.;

6.6- Червонець 1748 р.;

6.7- Червонець 1751;

6.8- Подвійний червонець 1751 р.;

6.9- червонець 1796 р.

Одержано 19.04.2013